

T.QAYIPBERGENOV SHIĞARMALARINDA SOMATIKALIQ FRAZELOGIZMLERDİŇ QOLLANILIWI

Ayapova Totiya Polatovna

Berdaq atındağı QMUdın qaraqalpaq filologiyası fakulteti Lingvistika (qaraqalpaq tili)1-kurs magistrantı.

ANNOTATSIYA

Maqolada xalqımızda uchraydigan somatikalıq frazeologizmlar va ularning mano kategoriyalari,qóllanilishi boyicha tahlil otkazilgan.Materialda badiy kitoblar asosida somatikalıq frazemalar bóyicha malumotlar berilgan va ularning mano ekvivalentlari xusisida izlanish olib borilgan.

Kalit sózlar:somatizm, frazemalar, adabiyot, ekvivalent, ishlar, jamlanma.

THE USE OF SOMATIC PHRASEOLIGY IN THE EPICS OF T.KAYIPBERGENOV

ABSTRACT

The article analyzes the somatic phraseology common in our people and their mano categories. The material information on somatic phrases based on art books

Key words: somatism, phrases, literature, equivalent, works, collection.

Frazeologizmler bir waqıtları birden payda bolđan joq. TildiŇ rawajlanıwı menen birge frazeologiyalıq sóz dizbekleri de rawajlanıp, jańadan payda bolıp tildiŇ leksikasın bayıtıp otırdı.

Kórkem shıǵarmalarda ádebiy tilde burınnan qollanılıp kiyatırǵan ulıwma tanımалılıqqa iye frazeologizmler menen birge,awızeki sóylew stiline tán sonday-aq,awızeki sóylew tiliniń birligi bolǵan somatikalıq frazeologizmler de súwretlew quralları sıpatında stillik maqsette qollanılıp keledi.

Belgili jazıwshı T Qayıpbergenovtıń “Kózdıń qarashıǵı” romanı tilinde frazeologizmler súwretlew quralları sıpatında ónimli qollanıladı. Shıǵarma tilinde adamnıń dene músheleriniń atamalarına baylanıslı frazeologizmler kóp ushırasadı.

Kórkem shıǵarmanıń tilinde adamnıń dene múshelerine qatnaslı kóz, bas, qulaq, awız, júrek, murın, qabaq, iyek, til hám t. b. sózler feyiller menen dizbeklesip, feyil frazeologiyalıq sóz dizbegin dúzgen.

1. **Kóz** sózine baylanıslı frazeologizmler.

Frazeologiyalıq sóz dizbekleri mánisi jaǵınan júdá kórkem obrazlılıqqa iye bolp, ayılajaq oy-pikirdi tereń mánili etip jetkeriwde úlken áhmiyetke iye. Sonlıqtan da, jazıwshı, shayırlar kórkem shıǵarmalarda sózlerdiń obrazlılıǵına erisiw ushın olardan keń paydalanadı.

Shıǵarmada “kóz” sózine baylanıslı tómendegidey frazeologiyalıq sóz dizbekleri qollanılgan.

Mısalı: Sonda nege meniń kóz aldında tislerin qayrap atırǵan qasqırdıń balası kibi payda boladı? (17-bet)

“Maǵan Najimovtıń kóz qarası ózgergen be yamasa waqıt ózgergen be?” dep oylandı ishinen. (10-bet)

Bunnan Serjanov mudamı xabardar. Sonlıqtan ol úmitli kózlerin Zavmaktan ayırmay, álleqanday jubatıwshı keńes kútti. (16-bet)

Ózine sın kózler qadalǵanın sezgen Dáwletov ta naqolay jaǵdayda. (25-bet)

Joqarıdaǵı mısılǵa alınǵan frazeologizmlerde “kóz” sózi - tirek sóz.

Birinshi mısıladaǵı “kóz aldında” frazeologizmi “payda bolıw”, ”aldında turıw” mánilerin bildiredi. Onıń komponentleri qurılısı boyınsha atlıq+ráwısh sóz shaqaplarınan ibarat.

Ekinshi mısaldağı “kóz aldına keltiriw” frazeologizmi “eslew”, ”oylaw” mánilerin bildiredi. Onıń komponentleri qurılısı boyınsha atlıq+rawish+feylil sóz shaqaplarınan ibarat.

Úshinshi mısaldağı “kóz almay qaraw” frazeologizmi “baqırayıw”, ùnilip otırıw” mánilerin bildirip kelgen. Onıń komponentleri atlıq+rawish+feylil sóz shaqaplarınan ibarat.

Sonıń menen birge, bul dóretpе tilinde "kóz "sózi menen kelgen basqa da frazeologizmlerdi kóplep ushıratıwǵa boladı.

Bul frazeologizmlerdiń bári de shıǵarma tiline kórkemlik qosıp, onıń tásirli bolıwı ushın xızmet atqarıp tur. Olardıń hár birin qollanıwda jazıwshınıń jeke sóz qollanıw usılı kórinedi. Sóz sheberi hár bir frazeologizmdi puxtalıq penen paydalanıw arqalı shıǵarmanıń tiliniń tásirli hám kórkem bolıwına erisedi.

Joqarıdağı mısallardıń barlıǵı somantikalıq frazeologizmler bolıp, kóz sózi menen tikkeley baylanıslı bolıp tur.

“**Til**” sózine baylanıslı frazeologizmler.

“Til” sózine baylanıslı frazeologizmler awızeki sóylew tiline tán turaqlı sóz dizbekleri bolıp ,olar júdá ónimli qollanıladı. Mısalı:

1) Oblastlıq partiya komitetiniń basshıları arzanı oqıwdan bunday aqıllı basshını jumıstan bosatıw qáte, dep ózin tillesiwge shaqıradı. (24-bet)

2) “Jańalıq” sabxoızı barlıq waqıtta rayonda, hátte oblastta eń aldınıǵı sıpatında tilge alınatuǵın edi. (24-bet)

Mısallardağı “tillesiwge shaqırıw” sóylesiw mánisinde “tilge alınıw” sóz bolıw degen mánilerdi bildiredi.

“**Bas**” sózine baylanıslı frazeologizmler.

Shıǵarmada adam mùshelerinen ”bas” sózi menen baylanıslı bolǵan frazeologizmler ónimli qollanıladı. Misalı:

1) Mine endi olardı dűzetiw óziniń basına tùsejaq. (26-bet)

2) Hár qaysısı hesh kimniń aldında bas iyip kórmegen, ele de bas iymmeytuǵın sıyaqlı. (26-bet).

3) Oblastlıq partiya komitetiniń sekretarı menen sóyleskende de usı sorawlar jóninde kóp bas qatırǵan edi. (25-bet)

Mısalǵa alınǵan “basına túsıw” frazeologizmi “ózi islew” mánisin bildirgen, al ekinshi gáptegi “bas iyip kórmew” frazeologizmi jalınbaw mánisinde kelgen.

Úshinshi mısaldaǵı “bas qatırıw” frazeologizmi oylanıw, pikirlew mánilerinde kelgenligin kóriwmizge boladı.

“**Ayaq**” sózine baylanıslı frazeologizmler.

Roman tilinde adam múshelerinen ayaq sózine baylanıslı frazeologizmler de jumsalǵan. Mısalı:

- Ha, endi qalay oylaysız, endi biz búgingi kúnniń talabı menen ayaq qosa almaytuǵın dárejege tústik pe? (20-bet)

Joqarıdaǵı mısallardaǵı “ayaq qosa almaw” frazeologizmi teń, birge, qatar jüre almaw mánilerinde jumsalǵan, “ayaǵınıń astın gewlew” frazeologizmi óz jumısın islew mánisinde kelip tur.

Úshinshi mısaldaǵı “ayaqsız qalıw” frazeologizmi aqırına jetpew, juwmaqlanbaw mánilerin bildirip kelgen.

“**Awız**” sózine baylanıslı frazeologizmler.

Shıǵarmanıń tilinde adamnıń dene múshelerinen kóz, bas ayaq sózleri menen birge “awız” sózi arqalı payda bolǵan frazeologizmler de qollanıladı. Mısalı:

Dáwletov usı pikirди aytqan gezde Serjanovtıń jüregi suw etip, “bul dala qasqırı ne dep atır, kimdi tislemekshi, kimgе awız salmaqshı?” - dep quraltay tribunasındaǵı Dáwletovqa ayırıqsha dıqqat qoyǵan edi. (9-bet)

Mısaldaǵı “awız salıw” frazeologizmi joq qılıw, qatardan shıǵarıw mánilerinde kelgen.

“**Iyek**” sózine baylanıslı frazeologizmler.

Mısalı: ... Zavmag oǵan iyegin nusqap, “áne, Dáwletovtıń ózi! ...” degen sózdi ol da esitken edi. (33-bet)

Mısaldaǵı “iyegin nusqaw” frazeologizmi siltew, kórsetiw mánilerinde kelgen.

“**Qulaq**” sózine baylanıslı frazeologizmler.

Mısalı: Hár kim oziniń aldındaǵınıń basın qolı menen kózi aldınan bir shetke iyterip, Dáwletovtıń sózlerine qulaq túrdi. (37-bet)

“Qulaq túrdi” frazeologizmi tınlaw mánisinde jumsalǵan.

Joq, joldaslar, biz bunday dinshil adamlardıń sózlerine qulaq aspawmız tiyis. (44-bet)

Mısaldaǵı “qulaq aspaw” frazeologizmi tınlamaw mánisinde jumsalǵan.

“**Bet**” sózi menen baylanıslı frazeologizmler.

Mısalı: Demek sen aqırınan baslaǵansań! – dep ol kópshilikke bet burdı. (39-bet)

Mısaldaǵı “bet burdı” frazeologizmi qaradı mánisinde jumsalǵan.

Kórkem shıǵarma tilinde frazeologizmlerdiń qollanıw ózgesheliklerin arnawlı izertlew kórkem sóz sheberleriniń xalıq tilinde tayar til quralların ,til baylıqların jáne de sheberlep paydalanıw usılın ashıp beredi.

Paydalanılǵan ádebiyatlar

1. Aynazarova G. Qaraqalpaq tilinde teńles eki komponentli frazeologizmler.

Nókis. 2005

2. Абдуллаев Ш.Д. Таржима асарларда фразеологизмлар

семантикаси. Фил. фан. номзоди... дис. - Тошкент. 2007.

3. Аймурзаева А.А. Дабыловтын "Бахадыр" дастанындагы рен билдириуши келбетликлер.

4. Т. Кайыпбергенов. Коздин карашыгы.

Ноқис. "Қарақалпақстан". 1986.